

EQUIPAMENTS GÒTICS PER A LA PARRÒQUIA DEL PI: NOVES CONSTRUCCIONS DURANT EL SEGLE XV

ALBERT CORTÉS BURÓN

Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi (APSMP)/ Amics de l'Art Romànic (AAR)

RESUM

Aquest estudi ressegueix les diverses obres que es feren a Santa Maria del Pi al segle XV, complementant la fàbrica de l'església gòtica: el campanar, la capella del capítol, la rectoria, la sagristia i les obres de reparació de la nau. A través de l'estudi de les fonts documentals i de l'anàlisi formal i estilística es tracta monogràficament cadascun dels edificis i intervencions, proposant una periodització històrica per a cada cas, alhora que s'aporten noves dades sobre la construcció i el seu estat interior a finals del mateix segle.

PARAULES CLAU: Santa Maria del Pi, arquitectura gòtica catalana, campanar, capella del capítol, sagristia, rectoria, segle XV

ABSTRACT

This paper traces the different works carried out in Santa Maria del Pi during the 15th century to complement the building of the Gothic church: the bell tower, the chapter chapel, the rectory, the sacristy and the repair works of the nave. Throughout the study of the documentary sources and formal and stylistic analysis, each of the buildings and interventions is monographically examined, proposing a historical periodization for each case as well as providing new information about the construction and their inner state at the end of the century.

KEYWORDS: Santa Maria del Pi, catalan gothic architecture, bell tower, chapter chapel, sacristy, rectory, 15th century

Lambard. Estudis d'art medieval
Vol. XXVIII (2018-2019), p. 107-128
ISSN: 0214-4573

Introducció

Cap a mitjan segle XIV les obres de construcció de l'església gòtica de Santa Maria del Pi devien estar prou avançades com per plantejar la factura d'un retaule major¹ i engegar el culte parroquial en l'amplíssima nau única del nou (i definitiu) temple parroquial. Amb tot, sembla que les obres van continuar durant la segona meitat de la centúria, i no va ser fins l'any 1391, segons una referència del *Llibre Negre de l'Obra*, que fou posada la darrera pedra del temple.²

Però, lluny d'haver finalitzat les obres, l'activitat constructiva de l'església pinenca es va perllongar durant la pràctica totalitat del segle XV, ja fora continuant edificacions projectades anys enrere, com projectant-ne de noves, o fins i tot reconstruint o formulant de nou espais i elements ja existents. Tota aquesta activitat constructiva va contribuir a enriquir i dignificar el culte parroquial, així com la seva presència i representativitat a la ciutat, en un moment en què Santa Maria del Pi es configurava com una de les institucions eclesiàstiques més importants de Barcelona. Els edificis resultants, que han arribat fins als nostres dies en la seva major part, són el millor testimoni d'aquest moment esplendorós per a la parròquia, i ja són elements indestruïbles de la seva fesomia característica.

Contràriament al procés constructiu de la nau durant el segle XIV, del qual tenim molt poques referències, per a les obres del segle XV tenim la sort de comptar amb diverses fonts que ens permeten realitzar un seguiment més acurat de l'evolució dels edificis, mestres d'obra, cronologies, pagaments i, fins i tot, del mobiliari interior o els objectes que contenien al tombant de la centúria. Tot plegat coincideix (i n'és en bona part conseqüència) amb la progressiva consolidació de les institucions que gestionaven i administraven la parròquia —especialment de la Il·lustre Junta d'Obra i de la Reverent Comunitat de Preveres Beneficiats—, que des de bon principi del segle XV començaren a formular ordinacions i a generar documentació sistemàtica d'allò que després esdevindrà una part troncal dels fons de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi.³

Del cúmul d'obres realitzades durant aquest període destaca per la seva extensió en el temps i per la seva presència l'edificació del campanar i de la capella del capítol (que implicà alhora una reforma de la rectoria); tenim igualment notícia de les reformes de la sagristia, així com d'un seguit de reparacions o reconstruc-

¹ Josep Maria MADURELL, «El pintor Lluís Borrassà, su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras. II: apéndice documental», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VIII (1950), p. 12, 14-15; Artur LÓPEZ, «Consideracions sobre la construcció de l'església barcelonina de Santa Maria del Pi», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 5-6 (1984-1985), p. 214-215; Francesca ESPANOL, *El gòtic català*, Manresa, 2002, p. 145; Alberto VELASCO, *Saint Martin and the beggar: A Masterpiece by Jaume and Pere Serra*, Buenos Aires, 2019, p. 62.

² Barcelona, Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi (d'ara en endavant, APSMP), B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 39.

³ Jordi SACASAS, «Origen i consolidació de la Comunitat parroquial de Santa Maria del Pi i el seu arxiu», *Splendor pinensis. Santa Maria del Pi al segle XV*, Barcelona, 2019, p. 59-96.

cions de la nau. Per a tals efectes, l'Obra del Pi escollia i tenia a càrrec contínuament un mestre de cases i un fuster que desenvolupaven la seva tasca al llarg de l'any, ajudats per operaris en els moments en què això era menester. Tot i no constar tots els noms, coneixem bona part dels mestres de cases d'aquesta centúria: Guillem Abiell, Francesc Bacet, Bartomeu Mas i Pere Castelló.⁴ Dels fusters, en canvi, en tenim menys dades, però hem pogut documentar Pere Torroella i Jaume Trull,⁵ Bernat Samalús i Pere Puigvert.⁶

El campanar

Fa més de 500 anys que el campanar del Pi senyoreja el barri del mateix nom, i amb els seus 54 metres d'alçària i un diàmetre exterior d'uns 12 metres fou històricament una de les principals torres de Barcelona, juntament amb les de la seu i la de Santa Caterina. Tot i aquesta presència destacada per a la ciutat, el campanar no ha estat estudiat acuradament i encara arrossega alguns tòpics que la historiografia del segle XIX⁷ va crear (i s'han anat repetint fins a dia d'avui) a propòsit de l'autoria de la seva construcció i la seva periodització cronològica, per la qual cosa convé posar sobre la taula la informació que ja coneixíem juntament amb noves dades i indicis que ens donen una nova perspectiva d'aquesta ambiciosa edificació.

Ja és conegut que el projecte de construcció del campanar del Pi estaria plantejat, com a mínim, abans de l'any 1371, tal i com es pot deduir a partir de la compra que els obrers fan al rector Guerau Gerard d'un tros de l'hort de la rectoria per valor de 100 florins amb la intenció d'aixecar-hi la torre,⁸ però no és fins al 1379 que el rei Pere III posà efectivament la primera pedra del nou edifici,⁹ prometent, a més, la quantitat de 200 lliures en ajuda de l'obra que mai feu efectives. L'any 1400 Martí I manà executar el pagament d'aquest deute i d'altres 50 florins

⁴ Barcelona, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (d'ara en endavant, AHPB), 23/25, not. Francesc Laderosa, f. 1-2; Gabriel ROURA, «Consulta i aprovació de la continuació de la catedral de Girona amb una nau única (1416-1417)», a *L'art gòtic a Catalunya: Arquitectura, (Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos)*, vol. II, Barcelona, 2003, p. 314; Juan AINAUD, José GUDIOL i Frederic-Pau VERRIÉ, *Catálogo Monumental de España: La Ciudad de Barcelona*, vol. I, Madrid, 1947, p. 109-110; APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 248; A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 215, 218, 219 i F. ESPANOL, *El gòtic...*, p. 145.

⁵ APSMP, B301, Llibre de comptes de l'Obra, 1443, f. 75-76, 77.

⁶ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 247-248.

⁷ Andrés Avelino Pi, *Barcelona Antigua y Moderna*, vol. I, Barcelona, 1854, p. 479; Cayetano CORNET, *Guía completa del viajero en Barcelona*, Barcelona, 1866, p. 53.

⁸ A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 216.

⁹ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 34, 110. Ja referenciat a: APSMP, Historiografia (referència provisional), José Mariano de CABANES, *Memoria de la Yglesia parroquial de Santa Maria del Pino de Barcelona*, p. 29-30; A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 216 i Magda BERNAUS, «Santa Maria del Pi», a *L'art gòtic a Catalunya: Arquitectura, (Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos)*, vol. II, Barcelona, 2003, p. 98.

que havia promès quan encara era únicament duc de Montblanc.¹⁰

Així doncs, el campanar s'havia projectat abans de l'acabament de l'església, que ja es trobaria en un estadi de les obres suficientment avançat –i amb el culte parroquial en funcionament– com per abordar una empresa tan costosa i llarga en el temps. L'any 1360 es documenta Guillem Martí com a mestre major del Pi, essent el candidat més plausible a haver dirigit l'inici de les obres del campanar, ja que no tornem a tenir constància de cap altre mestre d'obra fins a Guillem Abiell, l'any 1416.¹¹ Cinquanta-sis anys de marge en els que tampoc es pot descartar que hagués treballat algun altre mestre del qual no coneixem el nom.

La torre, per la seva banda, es va plantejar exempta de l'església, però molt propera a aquesta, i amb un eix excèntric respecte als murs de la nau que alinea la seva planta octogonal amb els quatre punts cardinals. L'edifici es comunica amb l'exterior a través de dues úniques portes: la primera, a la planta baixa, que només dona accés a l'àmbit amb el que comunica, i la segona, al primer pis, veritable entrada al campanar des d'on arrenca l'escala de cargol que discorre per l'interior del mur i permet l'accés a la resta de plantes (fig. 1). Aquesta particularitat s'ha interpretat com un recurs poliorcètic que es troba de manera habitual en les torres dels castells; hi hem de sumar també el gruix imponent dels murs i la seva altura.

Aquests són prou indicis com per sospitar que el campanar del Pi va ser concebut amb característiques de torre defensiva: es pot relacionar, per la seva ubicació i el context històric en què s'inicià la construcció, amb la fortificació de les muralles de Barcelona arran de la Guerra dels dos Peres (1356-1375), on el campanar se situa en un punt estratègic, proper al llenç de muralla de la Rambla i al portal de la Boqueria, l'entrada més important de la ciutat pel cantó que mira cap a Montjuïc. En aquest sentit, convé recordar les paraules de Pere III a les Corts de Tarragona, l'any 1370:

«[...] Que vosaltres, ciutats e viles nostres, vos vullats les enfortir de murs e de valls, e vosaltres, prelats e clergues, ricshomens e cavallers, així mateix façats vostres llocs enfortir, per tal que enemics, no aquestes gents robadores que són ajustades en lo món, no puiuen a Nós deshonrar e a vosaltres damnificar [...]»¹²

Potser aquesta fou una de les raons que explicaria la generosa donació de Pere III en l'inici de les obres, que tardaria 21 anys en fer-se efectiva, ja en un moment

¹⁰ *Ibidem*, p. 118-119. Ja referenciat a: Jeroni PUJADES, *Crònica universal del Principado de Cataluña*, vol. VII, Barcelona, 1831, p. 128; APSMP, *Historiografia* (referència provisional), J. M. de CABANES, *Memoria de la Yglesia...*, p. 29-30; Antoni BOFARULL, *Guia-Cicerone de Barcelona*, Barcelona, 1855, p. 25; A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 217 i Tomàs VERGÉS, *Santa Maria del Pi i la seva història*, Barcelona, 1992, p. 123.

¹¹ Vegeu la nota 4.

¹² Josep CANAL, Eduard CANAL, Josep Maria NOLLA, Lluís PALLÍ i Jordi SAGRERA, «La construcció de la muralla medieval del Mercadal en el darrer terç del segle XIV», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 49 (2008), p. 59-60.

FIGURA 1: Escala de cargol del campanar, situada a l'entrada del primer pis

en què l'amenaça bèl·lica no era prioritària. Però, a despit del cobrament dels deutes reials, a l'entrant del segle XV l'obra del campanar no passava pel seu millor moment: l'any 1402 els obrers Pere Cots, Domingo Xanxo, Francesc Luch i Pere de Muntmany han de vendre al Bací del Pobre Vergonyant del Pi la part d'un alberg i uns morabatins que posseïen a mitges a canvi de 200 florins «per la gran necessitat de la obra del cloquer, qui havia gran temps que no havia obrat».¹³ La notícia és interessant perquè ens informa, en primer lloc, que l'edifici es trobava endarrerit constructivament, i en segon lloc que hi havia una comissió a càrrec de «la dita obra del cloquer e necessitat de aquell», on a més dels ja referits obrers apareixen Joan Despont, Bonanat Gili, Bernat Conomines, Ramon Luca, Joan Loral, Macià Teserach, Pere Orts i Garau Julià aprovant la venda de l'alberg al Bací. No és l'única operació que es fa en ajuda de l'obra del cloquer durant

aquest període, ja que trobem altres referències, com els 5 florins d'or que Romeu Conomines, prevere, pagà per aquest concepte a canvi de la llicència que els obrers li donaren per obrir un portal vers el cementiri de l'església,¹⁴ o altres 20 florins que na Sardana donà a condició d'engegar primer la factura del vitrall central de l'absis.¹⁵

D'una altra notícia del *Llibre Negre de l'Obra* sabem que els obrers havien aconseguit 156 lliures, 5 sous i 6 diners de la venda d'un censal mort «per continuar l'obra del dit cluquer». La quantitat esmentada es trobava dipositada a la taula de canvi de Francesc de Gualbes, i cada dissabte Pere Cots i Francesc Luch en retiraven la quantitat equivalent a la despesa setmanal del que s'havia obrat al campanar. Arribat el temps de l'hivern, les obres s'aturaren i quedaren a la taula de canvi 20 lliures, 5 sous i 6 diners, però la taula dels Gualbes feu fallida i aquesta quantitat

¹³ APSMP, B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 114-115. Referenciat a: APSMP, *Historiografia (referència provisional)*, J. M. de CABANES, *Memoria de la Yglesia...*, p. 29-30; A. A. PI, *Barcelona Antigua...*, p. 479; A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 217 i T. VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 124.

¹⁴ APSMP, B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 213-214.

¹⁵ *Ibidem*, p. 128.

es perdé, malgrat «jatsia moltes e diverses vegades sien stades demanades als procuradors, e dades suplicacions en aquells qui n'havien a ffer, no se'n ha pogut res haver». La taula de Francesc i Manuel de Gualbes feu fallida entre 1404 i 1405,¹⁶ data en la qual hem de situar la referència.

De tot plegat es dedueix que entre 1379 i 1400 l'obra del campanar havia passat penúries econòmiques i llargs períodes de temps en què havia estat aturada. Durant els primers anys del 1400 els obrers feren nombrosos esforços per aconseguir prou liquiditat com per tornar a engegar el projecte, i efectivament es constata l'activitat constructiva a despit dels revessos econòmics, com la fallida de la taula dels Gualbes. No sabem quina continuïtat va tenir aquesta remuntada, ja que durant les següents dècades del segle XV les referències al campanar passen a ser mínimes: l'any 1406 segueixen apareixent Pere Cots i Francesc Luch com a obrers, procuradors i administradors de l'obra del campanar de Santa Maria del Pi.¹⁷ En la redacció de les ordinacions del regiment dels obrers, l'any 1414, es recalca que cal socórrer amb urgència la «necessitat de la obre de la dita sglésia, la qual al present sta en perill»,¹⁸ pel que deduïm que els problemes econòmics no van acabar d'abandonar l'Obra del Pi ni els seus projectes constructius, referint-se les dites ordinacions específicament al campanar, a propòsit de la inversió en construcció i reparació que els obrers havien de dur a terme amb les quantitats que s'obtinguessin per diversos mitjans.

Trobem la següent dada destacada del campanar en l'únic llibre de comptes del segle XV que conserva l'Arxiu del Pi, datat de 1443: el 31 de març el fuster Jaume Trull rebia 10 sous per un seguit de feines, entre les que es trobava desfer les cintres de la volta del cloquer.¹⁹ Es tracta d'una informació que, per una banda, ens permet constatar que als anys quaranta del segle XV les obres estaven en actiu, però per una altra banda l'ambigüitat de la paraula *cloquer* crea confusió a l'hora de determinar si la intervenció es refereix al pis on se situen les campanes (amb la qual cosa l'obra ja estaria pràcticament finalitzada), o si s'estava definint tota la torre sencera i, per tant, que s'estava cobrint alguna de les plantes inferiors. Cal tenir en compte que els cinc pisos del campanar, comptant el terrat, es cobreixen amb el mateix sistema de cúpula octogonal, amb un òcul obert al mig, podent-se tractar de qualsevol de les plantes, probablement d'alguna de les intermèdies.

Entrant en terreny especulatiu, ens inclinem a creure que les cintres s'estaven retirant de la volta de la segona o tercera planta, per dues raons: en primer lloc perquè caldria situar l'acabament del darrer pis durant la dècada següent. Aquesta afirmació es fonamenta en el contracte entre els obrers del Pi i el mestre Bartomeu

¹⁶ Gaspar FELIU, *Els primers llibres de la taula de canvi de Barcelona*, vol. I, Barcelona, 2016, p. 152-157.

¹⁷ Manuel ROVIRA (ed.), *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona: 1396-1440*, vol. III, Barcelona, 2008, p. 176-179, núm. 1016.

¹⁸ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 216-217.

¹⁹ APSMP, B301 Llibre de comptes de l'Obra, 1443, f. 77.

FIGURA 2: Detall del mur exterior d'una de les cares del tercer pis del campanar, on s'observa el canvi de parament

FIGURA 3: Detall d'una de les parets interiors del tercer pis del campanar, on s'observa el perfil d'un dels finestrals paredats

Ferran per a la factura d'una nova campana, el 4 de juny de 1464,²⁰ que necessàriament havia d'ubicar-se en un cloquer ja acabat o proper a fer-ho i, en conseqüència, assumim que la seva execució se situaria almenys uns anys abans, a dues dècades de diferència respecte la notícia que ens ocupa. El segon motiu és un visible canvi en el parament exterior que s'observa en el tercer pis, aproximadament a l'altura del terrat de l'església (fig. 2), i que, a més de denotar una nova fase constructiva de l'edifici, també suposa una modificació del plantejament anterior d'aquest pis, ja que s'interrompé l'obertura de dos finestrals oposats que s'havien començat a bastir en un primer moment i es paredaren, quedant els perfils d'ambdós com a testimoni a l'interior de l'estança (fig. 3).

Aquest canvi obre la porta a dues noves possibilitats: l'any 1443 el mestre major del Pi era Francesc Bacet, sota la direcció del qual s'hauria cobert el segon pis i s'hauria començat el tercer, que seria acabat més tard per Bartomeu Mas modificant el projecte previ. L'altra opció és que hagués estat el mateix Bacet qui re-

²⁰ AHPB, 203/10, not. Bartomeu Requesens, f. 19-19v. A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 218, situa la factura d'una altra campana al 1461, però es tracta d'una referència errònia.

prengué les obres des del tercer pis amb el canvi de paradigma, i que Mas simplement fos el continuador del projecte, per donar finalització en ambdós casos al pis del cloquer. En totes dues possibilitats s'hauria de situar aquesta darrera fase constructiva del campanar entre els anys quaranta i cinquanta del segle XV, com ja s'ha apuntat.

A partir de 1460, o poc abans, és probablement quan Bartomeu Mas esdevingué mestre major del Pi (tenint en compte que l'any 1463 obtingué el mateix nomenament a la seu barcelonina),²¹ i és durant aquests primers anys quan hauria dibuixat la famosa «gran carta de molts pergamins e larga, en la qual es pintada la mostra del campanar»,²² que els obrers inventarien l'any 1508. La historiografia ha utilitzat reiteradament aquesta dada per atribuir a Mas l'autoria del campanar,²³ quan la presència d'altres mestres d'obra durant tot el període constructiu de l'edifici ha estat sobradament documentada i, a més, resulta evident que el mestre de cases no hauria ni nascut quan les obres del campanar es van engegar.

Contràriament a atribuir-li l'autoria de tot el projecte, hem de preguntar-nos per què Bartomeu Mas dibuixaria el plànol sencer d'un edifici que ja es trobaria pràcticament acabat en el moment en què assumí la direcció de les obres del Pi. Un argument podria ser la modificació del projecte que acabem d'esmentar, cosa que implicaria endarrerir en alguns anys l'entrada del mestre de cases a la direcció de les obres del Pi i la factura del plànol. Però la resposta a aquesta qüestió potser es troba més aviat en una referència del *Llibre Negre de l'Obra* de l'any 1516, en la qual els obrers feren donació al rector Gabriel Miró d'un hort que tocava amb l'església i el campanar, a condició «que si la obreria lo havia menester per acabar lo cluquer o per fer quolsevol obres en dita sglesia, lo puguén, propia autoritat, pendre e recobrar-lo».²⁴

Cal entendre, doncs, que el campanar no es considerava acabat a 1516, malgrat que a l'inventari que l'Obra feu de la sagristia i l'església, l'any 1508, ja apareixen referenciades sis campanes localitzades en la «lanterna», o finestres, de la «part subirà» de la torre-campanar, o sigui, un conjunt complet en ple funcionament.²⁵ De la mateixa manera, la pervivència de la casa del torn, que es constata en el referit inventari de 1508, és un altre argument a favor d'aquesta possibilitat. Dins d'aquesta estança, ubicada «als peus del campanar, en lo pati prop l'ort de la rectoria» s'inventaria un torn de fusta amb un arbre gros i dos bastiments de fusta grossos amb anelles de

²¹ Agustí DURAN I SANPERE, *Per a la història de l'art a Barcelona: glosses a documents dispersos. «Els constructors de Santa Maria»*, Barcelona, 1960, p. 20; Montserrat JARDÍ, *Mestres entalladors a Barcelona durant la segona meitat del segle XV i primer quart del segle XVI: de la tradició germànica a la producció local*, vol. I, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2006, p. 47.

²² APSMP, B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 164. Referenciat a: A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 218.

²³ A. A. PI, *Barcelona Antigua...*, p. 479; C. CORNET, *Guia completa...*, p. 53; T. VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 123.

²⁴ APSMP, B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 773.

²⁵ *Ibidem*, p. 771-772.

FIGURA 4: Detall d'un dels finestrals del cloquer del campanar, on s'observa l'encaix previst per a les traceries

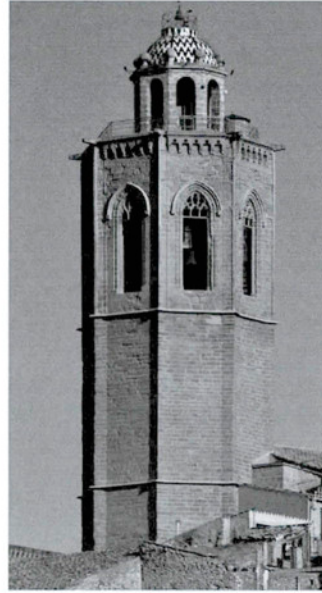

FIGURA 5: Cloquer del campanar de Santa Maria de Cervera, on s'observen les traceries dels finestrals.

Foto: Josep Bracons

ferro, ambdós amb la funció de «muntar les pedres e manobre alt sobre lo dit campanar».²⁶

El mateix edifici, si s'observa detingudament, dona mostres visibles de no haver-se completat: l'ogiva dels finestrals del cloquer presenta un encaix a l'intradós amb dues mènsules, on probablement hi havien d'anar col·locades unes traceries de pedra de manera semblant al campanar de Cervera (fig. 4 i 5). El coronament, on es concentra la gran majoria de decoració del campanar, acaba abruptament, arran del sòl del terrat (la barana de maçoneria no es feu fins l'any 1806, per evitar caigudes),²⁷ sense gàrgoles als pilars ni cap altre sistema de desguàs, però d'altra banda es va deixar descobert un òcul central també en aquest darrer

²⁶ *Ibidem*, p. 769.

²⁷ Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (d'ara en endavant, AHCB), A-233, *Calaix de sastre*, XXXIII, 1806 (1 de juliol-31 de desembre), p. 338.

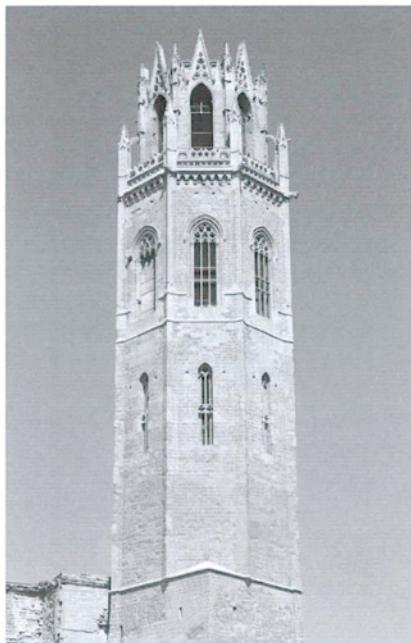

FIGURA 6: Campanar de la Seu Vella de Lleida (segles XIV-XV).
Foto: Josep Bracons

FIGURA 7: Campanar de Santa Maria de Vilafranca del Penedès (segles XIV-XV).
Foto: Turisme de Vilafranca

nivell²⁸ (que en època del baró de Maldà s'havia de cobrir amb una *cucurulla*),²⁹ amb una clara intenció de comunicar-lo amb la resta de plantes de l'edifici. Cornet i Mas ja devia observar algun d'aquests indicis quan afirmà que la torre quedà sense concloure.³⁰

Si acceptem que el campanar és una obra incompleta, té més sentit creure que la mostra de molts pergamins que dibuixà Bartomeu Mas mostrava, de fet, l'edifici sencer, culminat amb un cos que mai es va arribar a realitzar, però que estaria previst i preparat per construir-se, si fem cas als indicis que es troben patents a la cús-

²⁸ Aquest òcul es va cegar en construir la base del paral·lamps, a la dècada de 1970, però encara és visible des de la coberta del cloquer.

²⁹ AHCB, A-233 *Calaix de sastre*, XXXIII, 1806 (1 jul.-31 des.), p. 348.

³⁰ C. CORNET, *Guia completa...*, p. 49.

FIGURA 8: Detall del campanar del Pi en la vista de Barcelona d'Anton van den Wyngaerde (1563)

pide de la torre. La morfologia d'aquest suposat segon cos podria trobar paral·lels en campanars gòtics com el de la Seu Vella de Lleida (fig. 6) o, en coordenades més properes, el de Santa Maria de Vilafranca del Penedès (fig. 7), i potser seria la raó per la qual es va modificar el plantejament del tercer pis. Fos com fos, Bartomeu Mas va morir l'any 1497³¹ sense que el suposat projecte es dugués a terme, deixant el campanar amb el mateix aspecte amb el qual ha arribat a dia d'avui, tal i com es pot veure en vistes de Barcelona del segle XVI com la d'Anton van den Wyngaerde (fig. 8).

La capella del capítol

Si l'obra del campanar va ocupar tota la primera meitat del segle XV, durant la segona meitat s'inicià la construcció de l'altre gran espai representatiu de la parròquia: la capella del capítol, més coneguda en temps moderns com a capella de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesucrist, que actualment compleix les funcions de capella del Santíssim. Concebuda com una petita esglésiola de nau única, amb absis poligonal i dos trams de volta de creueria (fig. 9), és de llarg la capella més gran de tota l'església, i com el seu nom indica, complia les funcions litúrgiques d'una capella i alhora servia de lloc de reunió, ja fora per als preveres com per als parroquians mateixos, conservant sempre l'Obra la propietat de l'espai.³²

³¹ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 248.

³² APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 40, 426.

La construcció del capítol s'inicià el 4 de maig de 1468, segons consta al *Llibre Negre de l'Obra*,³³ quan es començaren a cavar els fonaments; el dia 6 del mateix mes, amb una gran celebració, es posà la primera pedra, en presència del bisbe auxiliar de Barcelona i l'abat de Montserrat;³⁴ en aquell moment els obrers eren Bernat dez Lor, Joan Sitjar, Ramon Bertran i Francesc Oller. La referència també ens informa que aquell mateix dia, a més dels fonaments, ja es van aixecar les parets fins a una alçada de 19 filades en alguns punts.

Com que l'emplaçament que es va triar per aixecar el capítol fou a prop dels peus de l'església, annexa a les tres primeres capelles del cantó meridional (d'una manera similar a la sala capitular de la catedral de Barcelona), tant l'església com la rectoria, contigua, es van veure afectades, i es van haver de fer obres per adequar-se a la presència del nou espai: l'església perdia el culte a la capella de Sant Rafael i Sant Martí, que passava a convertir-se en l'accés del capítol, i a la vegada calia enrunar una part de la vella rectoria per donar cabuda a l'ample de nau projectat. Aquesta segona operació va implicar la redacció d'unes capitulacions prèvies entre els obrers i el rector, Bartomeu Regàs, l'any 1467.³⁵

FIGURA 9: Vista interior de la capella del capítol

³³ *Ibidem*, p. 39-40. Ja referit a: J. PUJADES, *Crónica universal...*, vol. VII, p. 128-129; APSMP, *Historiografia* (referència provisional), J. M. de CABANES, *Memoria de la Yglesia...*, p. 33; A. A. PI, *Barcelona Antigua...*, p. 478; A. BOFARULL, *Guía-Cicerone...*, p. 25; C. CORNET, *Guía completa...*, p. 51; JOSÉ RIBAS, *La Iglesia parroquial de Nuestra Señora de los Reyes (vulgo del Pino), declarada Basílica por su S. S. el Papa Pío XI en 1925*, Barcelona, Manuscrit inèdit, 1926, p. 32; J. AINAUD, J. GUDIOL i F.-P. VERRIÉ, *Catálogo Monumental...*, p. 110; T. VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 131; A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 218-219; M. BERNAUS, «Santa Maria del Pi...», p. 98-99 i Vanesa MARTÍN, *Els misteris de Setmana Santa de l'Arxiconfraria de la Puríssima Sang de Barcelona (ss. XVI-XIX): anàlisi documental i material*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2013, p. 28.

³⁴ No hem trobat qui era el bisbe auxiliar de Barcelona en aquell moment. L'abat de Montserrat havia de ser Antoni Pere Ferrer (?-1471/72).

³⁵ APSMP, *Rectoria, Obres i manteniment* (ref. provisional), Capítols, 1459. La data que figura

En aquestes capitulacions, els obrers convenen amb Joan Regàs, germà i procurador de l'esmentat rector, que podrien prendre una part del pati i de la casa de la rectoria per a la construcció de la capella. Les obres implicaven l'enderroc del portal major de la rectoria, dues botigues, l'escala que menava al primer pis, la cambra d'un vicari, una cambra més petita per a la cuinera, la cuina mateixa i part del menjador. De tot plegat l'Obra es comprometia a refer, a despeses pròpies, allò que s'hagués de desfer igual o millor del que estava, segons la manera estipulada en les capitulacions i seguint el criteri d'en Joan Regàs. Quedava acordat que abans de començar les obres s'havien de refer primer el portal, la cuina i l'escala, deixant la resta per quan estiguessin aixecades les parets de la capella. A més, una clàusula indicava que si el rector volia fer les obres d'una manera diferent a la disposada, els obrers haurien de donar-li en pecúnia la quantitat que costarien, seguint el parer de quatre persones expertes, elegides meitat pels obrers, meitat pel rector.

Les capitulacions també aporten informacions interessants respecte a la pròpia capella: havia de fer 40 pams d'ample per 60 de llarg (uns 7,6 per 11,4 metres)³⁶ i havia de garantir un accés des de la rectoria a l'església, com ja es tenia anteriorment. D'altra banda, es fa constar que el capítol havia de servir per «celebrar misses e altres oficis ocorens la hora que's sermonarà en la dita sglésia e altres qualsevol ores», que es feia per augmentació de la llaor a Déu i per a servei dels parroquians, i que l'espai havia de ser una extensió de la mateixa església i nau en drets i pertinences que atenyien al rector. Les capitulacions es devien acceptar per ambdues parts, tenint en compte que les obres van principiarse l'any següent.

Hom està d'acord en atribuir l'autoria del capítol a Bartomeu Mas,³⁷ que en aquest moment ja ocuparia el càrrec de mestre d'obra del Pi, i que apareix esmentat en qualitat d'expert, juntament amb el mestre Oliva³⁸ i un fuster, en unes altres capitulacions fetes el 1481³⁹ per determinar el cost de les obres de reparació de la rectoria, seguint el que s'havia acordat en els capítols de 1467.

En aquestes noves capitulacions es posa de manifest un desacord entre l'Obra i el llavors rector Alfons Ballester sobre la reparació de la casa, fet que potser

és un afegit erroni molt posterior, ja que el document original (AHPB, 203/14, not. Bartomeu Requesens, f. 14) el data clarament a 1467. El document ja s'havia referenciat a A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 218.

³⁶ Fixem el valor aproximat del pam en 0,19 cm. Vegeu: CLAUDI ALSINA, Gaspar FELIU i LLUÍS MARQUET, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona, 1990, p. 263.

³⁷ J. AINAUD, J. GUDIOL i F.-P. VERRIÉ, *Catálogo Monumental...*, p. 110; A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 224; T. VERGÉS, *Santa Maria del Pi...*, p. 131; F. ESPAÑOL, *El gòtic...*, p. 145 i M. BERNAUS, «Santa Maria del Pi...», p. 98-99.

³⁸ Possiblement es tracta de Pere Oliva, que l'any 1494 acabava la torre meridional de la façana de Santa Maria del Mar; vegeu: BONAVENTURA BASSEGODA, *Santa Maria De La Mar, Monografia Històrica-Artística*, vol. I, Barcelona, 1927, p. 283.

³⁹ APSMP, Rectoria, Obres i manteniment (ref. provisional), Capítols 1481.

va contribuir a la dilatació de les obres del capítol durant gairebé dues dècades. Seguint les disposicions de 1467, Mas i els altres experts estimaren una quantitat que no va ser acceptada pel rector, de tal manera que els obrers feren una concòrdia amb ell per la qual s'avenien a donar-li en pecúnia 66 lliures, més altres 40 lliures que en Joan Regàs ja havia deixat a la taula de la ciutat per a la reparació de la rectoria. A canvi l'Obra es desobligava de qualsevol responsabilitat sobre la reparació de la rectoria. Per la seva banda, Mn. Ballester es comprometia a fer la planta baixa de la façana de pedra fins a les finestres, «a fil amb la paret del capítol», i les plantes superiors de tàpia o pedra, al seu criteri. Les noves capitulacions expressen que tant la paga dels diners com les obres de la rectoria s'havien de dur a terme durant els mesos següents.

Els pagaments es van fer efectius⁴⁰ i les obres devien continuar. Pocs anys abans, el 19 d'abril de 1478, la ciutat donà quatre pedres cantoneres per a l'obra de l'església del Pi,⁴¹ que versemblantment s'haurien destinat a la casa rectoral.⁴² Finalment la capella es donava per acabada l'11 de febrer de 1486. S'hi digué la primera missa el dia de Santa Eulàlia, segons consta al *Llibre Negre de l'Obra*,⁴³ essent obrers Jeroni Albanell, Joan Fluvià, Bartomeu Figueres i Narcís Romanynà. Aquell mateix dia també quedava col·locat un modest retaule dedicat a santa Eulàlia i sant Sever que, segons es desprèn de la documentació, havia de ser de caràcter provisional, ja que els obrers confiaven en crear un benefici a la capella per a Mn. Antoni Codó, canonge de la Seu de Barcelona, i esperaven que aquest hi fes un retaule millor un cop hagués tornat del seu viatge a Roma. Els obrers però, no van perdre l'oportunitat de fer constar que la senyoria del capítol els pertanyia, hi haguessin o no beneficis i altars.

Encara un altre canonge barceloní mostrava interès per la nova obra que s'estava construint al Pi. Misser Joan Font de Borrell estipulava al seu testament que fossin deixades a l'Obra unes rajoles de València «ab senyal de vaques e de cabre» que eren a una part de la casa que havia heretat de la senyora de Novalles,⁴⁴ perquè servissin per pavimentar el capítol que novament es construïa.⁴⁵ L'inventari i encant dels béns de Joan Font de Borrell es feu entre 1490 i 1491,⁴⁶ però no

⁴⁰ APSMP, B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 153-154 i Vilassar de Dalt, Arxiu del Castell de Vilassar de Dalt (ACVD), 1-69-27 (B-6).

⁴¹ AHCB, *Ceremonial dels magnífics consellers i regiment de la ciutat de Barcelona (Rúbriques de Bruniquer)*, vol. II, cap. XLII, p. 72. Referit a A. LÓPEZ, «Consideracions...», p. 219.

⁴² M. BERNAUS, «Santa Maria del Pi...», p. 98.

⁴³ APSMP, B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 40. Les referències bibliogràfiques a l'acabament de la capella són les compreses a la nota 41.

⁴⁴ Ha de tractar-se de Sança Ximenis de Cabrera i de Prades (1393-1474), casada amb Arquimbau de Foix, senyor de Novalles. Vegeu: Joan VALERO, «Sança Ximenis de Cabrera i la capella de santa Clara i santa Caterina de la catedral de Barcelona», *Locvs Amœnus*, núm. 8 (2006), p. 47-66.

⁴⁵ APSMP, B294, *Llibre Negre de l'Obra*, p. 143.

⁴⁶ Barcelona, Arxiu de l'Hospital de Santa Creu i Sant Pau (AHSCSP), Herències, llegats. Vol. VIII. Inv. 1. Carpetà 22/16/2.

sabem si finalment les rajoles van acabar a l'emplaçament designat pel canonge.

Sí que sabem, en canvi, que la capella ja comptava amb alguns retaules al cap de poc temps de la seva inauguració: a més del que es va col·locar a la capçalera, dedicat a santa Eulàlia i sant Sever, l'any 1497 Mn. Damià Sanxo, beneficiat de la Seu de Barcelona, rebia permís dels obrers per fer i posar al capítol, «vers sol ponent», un retaule dedicat a Crist portant la Creu i de fer-hi un vas sepulcral a davant.⁴⁷ Així mateix, abans de 1508 també va ser col·locat un retaule dedicat a sant Bernardí de Siena, canonitzat l'any 1450. D'altra banda, el 20 de novembre del 1508 hi fou traslladat parcialment el vell retaule de l'altar major de l'església, quan van començar-se les obres del nou,⁴⁸ i sembla que s'instal·là a la capçalera, substituint l'anterior.

L'inventari de 1508 també dedica un apartat al capítol, gràcies al qual podem saber quin era el mobiliari i la tipologia dels retaules:⁴⁹ El de Sant Sever i Santa Eulàlia era «de drap pintat» i a la part inferior contenia un altre retaule petit, de fusta i cobert d'or de pany, dedicat a la Trinitat. Damunt d'aquest retaule hi havia disposat un Sant Crist donat per l'Infant Enric d'Aragó, lloctinent de Catalunya entre 1479 i 1493. El crucifix era exempt i es complementava amb una tela pintada per darrere amb estrelles, Maria i sant Joan als costats, i uns cortinatges per tapar-lo.⁵⁰ El retaule del Portacreu, per la seva banda, estava col·locat al mig del cantó meridional de la nau de la capella i era de fusta pintada de diversos colors, complementat per una imatge de terracota policromada de la Mare de Déu amb el Nen Jesús al braç, situada sobre el peu del retaule. Davant de l'altar es disposava un drap de pinzell, com si fos un pal·li, amb la imatge del Portacreu, amb un «bancallet de stams de vert scur» al damunt, que estava decorat amb brots i ocells de verd clar i rosetes de blanc, groc i vermell. El retaule de Sant Bernardí, localitzat als peus del capítol, a la part dreta, també era de fusta i de diversos colors, daurat en alguns llocs d'or de pany, i contenia moltes escenes. Prop d'aquest se situava el vell retaule del Crucifix, de fusta, «fet a forma de portal ab sos grans repolsos», pintat amb estrelles blanques, Maria i sant Joan, i darrere de la porta del capítol descansava la vella creu de fusta pintada que havia estat del Sant Crist. A més dels retaules, cinc bancals completaven el mobiliari de l'espai: un al costat del retaule de la capçalera, amb respallers i colzeres, i quatre provinents del cor de l'església, repartits per l'estança.

1508 també va ser l'any en què els obrers Galceran de Corrego, Ramon Berenguer dez Clergue, Climent Carbonell i Mateu Sanç, reunits juntament amb Mn. Joan Serra, procurador del rector Mn. Gabriel Miró, i prop de quaranta parroquians donaven llicència a Mn. Pere Joan Matoses (1447/1452-1511), mestre en arts

⁴⁷ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 247.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 56 i 63.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 717-720.

⁵⁰ Joan VALERO, «L'escultura del segle XV a Santa Maria del Pi», a *Splendor pinensis. Santa Maria del Pi al segle XV*, Barcelona, 2019, p. 316-317.

FIGURA 10: Portal tapiat que originalment comunicava la capella amb la rectoria

i beneficiat de l'església, de fer i posar una biblioteca en una part del capítol.⁵¹ En aquest interessantíssim document, Matoses proposa llegar els seus 128 llibres per constituir una de les primeres biblioteques públiques de Barcelona,⁵² i per a tal raó proposa que l'obra es faci, a despeses seves, en aquella part del capítol que elegeixin els obrers i parroquians del Pi, un cop ell hagi mort. Josep Hernando va estudiar la figura i el testament de Matoses, on s'inclou el catàleg complet de la seva biblioteca, que ubica «[...] in capitulo eiusdem ecclesie Beate Marie de Pinu, ex lapidibus et lateribus locum, ubi debebat esse chorus supra hostium intra capitulum [...]»,⁵³ dada que podem confirmar per una notícia de 1556, en què els obrers tapiaren l'antic portalet que comunicava la rectoria amb el capítol (fig. 10) i obriren un pas alternatiu pel cor «e o libraria».⁵⁴ Queda clar, doncs, que el consentiment es va donar i la biblioteca estigué en funcionament aproximadament entre 1512 i 1576,⁵⁵ any en què ja

es trobaria en decadència i pròxima a la seva desaparició, que es produí en algun moment indeterminat de les següents dècades.

La sagristia

L'existència d'una sagristia es documenta, com a mínim, des de finals del segle XIV,⁵⁶ abans de l'acabament de la fàbrica gòtica, però es desconeix com hauria pogut ser i la seva ubicació original, que versemblantment seria la mateixa

⁵¹ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 61.

⁵² Jordi RUBIÓ, *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, vol. XI, Barcelona, 1993, p. 177.

⁵³ Josep HERNANDO, «Pere Joan Matoses (1447/1452-1511). Mestre en arts, beneficiat a l'església de Santa Maria del Pi: de la tradició a l'humanisme», a *Splendor pinensis. Santa Maria del Pi al segle XV*, Barcelona, 2019, p. 134, n. 2.

⁵⁴ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 315.

⁵⁵ Jordi RUBIÓ, *Humanisme i Renaixement*, Barcelona, 1990, p. 125.

⁵⁶ APSMP, B311, Visites Pastorals, Pere de Planella (1379), f. 3.

FIGURA 11: Detall de la paret del campanar des de dins de la resagristia, on s'observa la cornisa repicada

que ocupa a l'edifici actual, fruit d'una obra o reforma posteriors. «La casa de la sacrestia» ja es menciona a l'inventari de 1508,⁵⁷ amb la composició que encara presenta a l'actualitat, formada per dues cambres, de les quals la més petita rep el nom de *resacrestia*, com també succeeix a la catedral de Barcelona.⁵⁸ Històricament la sagristia del Pi ha estat objecte de diverses intervencions i reformes interiors, especialment durant els segles XVII i XIX, i víctima del devastador incendi de l'església, l'any 1936; tot això ha implicat una gran pèrdua d'informació material i dificulta, en molts casos, la lectura dels paraments.

El que sí es pot afirmar és que la sagristia actual s'hauria plantejat quan l'obra del campanar ja havia completat almenys la planta baixa i el primer pis, ja que no només la planta irregular de l'edifici és fruit de la seva adaptació a l'espai que queda comprès entre un tram de la capçalera del cantó de l'E-

pístola de l'església i dues de les cares del campanar, sinó que a més s'observa que una de les cornises decoratives de la torre penenca (que exteriorment marca la transició entre la planta baixa i el primer pis) va ser repicada en tota la part que dona a l'interior de la *resagristia*, suggerint que l'edificació s'afegí posteriorment a la paret de la torre (fig. 11). Ha de ser, per tant, una obra executada necessàriament en ple segle XV.

La coberta de l'estança principal, o més aviat la decoració escultòrica de les mènsules que sostenen les nervadures de la volta de creueria, aporta dades estilístiques més precises a propòsit de la cronologia de l'espai. Del conjunt original, que probablement representaria els quatre evangelistes, només es conserva completa la corresponent a l'evangelista sant Marc, que apareix sostenint un càlam i un filacteri junt amb el seu vivent (fig. 12). Valero va estudiar el treball escultòric d'aquesta mènsula i, a més de reconèixer la seva alta qualitat, va relacionar-lo

⁵⁷ APSMP, B294 Llibre Negre de l'Obra, p. 369.

⁵⁸ Joseph MAS, *Inventari de la Sagristia de la Seu de Barcelona, pres en 1522: nota historica*, Barcelona, 1923, p. 33.

FIGURA 12: Mènscula escultòrica de la sagristia amb la representació de Sant Marc Evangelista

amb l'activitat dels Claperós a la catedral de Barcelona entre 1448 i 1454; situa, en conseqüència, les obres de la sagristia vers 1450.⁵⁹ A propòsit d'aquesta data trobem que l'Obra donà un censal en paga a Guillem Ciurana per 12 lliures i 10 sous «que ell havie meses e convertides del seu propi en la obra de la sacrestia».⁶⁰ L'obra havia heretat aquest censal per un testament del 1447 amb la condició prèvia de la mort d'en Jaume Canyes, prevere, una data *post quem* que no s'allunyaria de la cronologia proposada per Valero.

L'inventari de 1508 descriu així mateix una tretzena de mobles que es trobaven repartits per les dues estances,

comptant armaris, taulells, estoigs, caixes i arribancs, la gran majoria destinats a custodiar el vast tresor parroquial. Els arxius de l'Obra i de la comunitat de preveres també es trobaven dipositats aquí,⁶¹ i en l'àmbit decoratiu i devocional s'inventaria també un oratori de fusta amb una representació del Davallament, amb la Pietat i alguns impropis, una Verònica de fusta pintada sobre pergamí, tres ous d'estruç, guarnits amb xapes i anelles, que penjaven de la paret de la *resagristia* i una vidriera llevadissa amb imatges, localitzada a la finestra de l'estança principal.⁶²

Reparacions de la nau

En el ja referit llibre de comptes de l'Obra de l'any 1443 s'anoten, entre d'altres conceptes, un seguit de partides al llarg de la major part de l'any per unes obres que s'havien de dur a terme a l'església. Es tractava d'un «adob» o reparació que afectava especialment la coberta de la nau, tal i com es desprèn de diverses partides per la compra o lloguer de perxes, ternals, ganxos, corrioles i llibants,⁶³ així com del pagament que es feu a l'home «qui lavà la terra de les capelles de la església, la qual los mestres havien lançada de la volta».⁶⁴

Les diverses anotacions del llibre suggereixen que l'obra es va planificar i en-

⁵⁹ J. VALERO, «L'escultura del segle XV...», p. 325.

⁶⁰ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 123.

⁶¹ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 667-668.

⁶² *Ibidem*, p. 658, 636, 661.

⁶³ APSMP, B301, Llibre de comptes de l'Obra, 1443, f. 82, 85-85v, 87.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 88.

gegar aquell mateix any; s'inicià el procés amb el reconeixement previ de l'edifici per part d'un mestre de cases i tres homes més, ajudats d'una gata.⁶⁵ Els preparatius de materials i eines es van fer durant els mesos de març i abril, però no és fins a finals juny que comencen a aparèixer pagaments relacionats amb les obres pròpiament dites, primer formant una pila d'arena per fer el morter, i ja entrat el juliol amb l'activitat dels operaris. Les feines de l'adob es van perllongar durant la resta de l'any, i s'anoten partides fins al primer dia de desembre de 1443.⁶⁶ Desconeixem si les obres va continuar durant el següent any, tot i que s'intueix que així va ser pels pagaments a traguers, molers i picapedrers per noves remeses de pedra el 5 de gener de 1444, que denoten tot el contrari a un final d'obres.⁶⁷

Francesc Bacet fou el mestre de cases «qui mena la dita obra»,⁶⁸ i juntament amb ell apareixen treballant setmanalment els manobres Pere Ribelles i Marc Ferrer, ajudats sovint per un esclau negre anomenat Pere que llogaven a un tal Montserrat. A més, s'esmenten també fent feina ocasionalment en Joan Sart, en Jaume Plana i alguns altres esclaus dels quals no consta el nom.⁶⁹ D'altra banda, els mestres de cases Joan Cabot i Draper apareixen picant cantons, llambordes i altres coses per a l'obra.⁷⁰ Consten també diversos pagaments a en Jaume Canals, que capçà fins a 2.100 pedres entre juliol i agost.⁷¹ La pedra i el reble eren portats d'un «tall» que l'Obra posseïa a Montjuïc,⁷² on molers i picapedrers l'extreien i feinejaven tot l'any. Altres materials, com la calç, el guix o les rajoles es compraven a proveïdors.⁷³

La quantitat de temps i recursos emprats en aquesta reparació denota una obra d'una envergadura notable, cosa que alhora indicaria un deteriorament de l'edifici prou greu com per justificar una intervenció d'aquestes característiques. Fins ara no hem trobat cap referència que indiqui la causa que motivà l'adob de 1443, però és terriblement temptador relacionar-la amb el destructiu terratrèmol de 1428, del qual sabem, per cert, que causà grans danys a Santa Maria del Pi i la deixà «molt carafaxada»⁷⁴ (és a dir, trencada o esquarterada), fins al punt que l'any següent el rei requeria al mestre de vidrieres Nicolau de Sant Amanç per reparar la vidriera (s'entén la rosassa) del Pi, que amenaçava ruïna imminent.⁷⁵

⁶⁵ *Ibidem*, f. 76v.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 90-90v.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 91v-92.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 82v.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 88v-89v.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 85-85v, 86v.

⁷¹ *Ibidem*, f. 82-82v, 83v-84v.

⁷² APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 281.

⁷³ APSMP, B301, Llibre de comptes de l'Obra, 1443, f. 77v, 83, 89.

⁷⁴ Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó (d'ara en endavant, ACA), Generalitat, 642, f. 101v-102v. Referenciat a: Carme OLIVERA, Esther REDONDO, Jérôme LAMBERT, Antoni RIERA i Antoni ROCA, *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*, Barcelona, 2006, p. 282-283.

⁷⁵ ACA, Cancelleria, 2499, f. 37-37v. Referenciat a: C. OLIVERA, E. REDONDO, J. LAMBERT, A. RIERA i A. ROCA, *Els terratrèmols...*, p. 306.

Certament, des del terratrèmol fins a les obres que ens ocupen havien passat quinze anys, però no és exagerat pensar que les obres de consolidació de l'edifici s'allarguessin en el temps. En la mateixa línia, la rosassa de Santa Maria del Mar, esfondrada durant el terratrèmol de 1428, no va ser reconstruïda fins passats trenta-un anys, i probablement quelcom semblant va passar al Pi (malgrat la reparació del mestre Nicolau) si fem cas a una notícia del 23 de desembre de 1497, quan «[...] fou acabada e adobada la O de la present església [...]».⁷⁶ D'altra banda, també és possible que els danys del terratrèmol provoquessin l'aparició de nous desperfectes a mig i llarg termini, fruit de la desestabilització de les forces que actuen sobre el sistema constructiu del temple gòtic que, a més, es veuria novament afectat per un altre terratrèmol, l'any 1448.

Qui sap si la suma d'aquests dos desastres naturals i les intervencions posteriors de consolidació i reparació no haurien estat la raó per la qual el Pi es consagrà el 17 de juny de 1453, tal i com resa la làpida epigràfica localitzada a l'interior del portal de l'Avemaria. Una data estranyament tardana per consagrar un edifici que es considerava acabat l'any 1391 i que entre els darrers anys de la dècada de 1350 i els primers de la de 1360 ja comptava amb un retaule major.⁷⁷ Aquesta possibilitat, apuntada per Joan Valero,⁷⁸ explicaria un dels grans interrogants de la història de l'església pinenca, que tradicionalment havia portat a confusions a l'hora de perioditzar la construcció de la fàbrica gòtica.

⁷⁶ APSMP, B294, Llibre Negre de l'Obra, p. 51.

⁷⁷ Vegeu la nota 1.

⁷⁸ J. VALERO, «L'escultura del segle XV...», p. 326.

BIBLIOGRAFIA

- AINAUD DE LASARTE, Juan; GUDIOL I RICART, José; VERRIÉ I FAGET, Frederic-Pau. *Catálogo Monumental de España: La Ciudad de Barcelona*, vol. I. Madrid, 1947.
- ALSINA I CATALÀ, Claudi; FELIU I MONTFORT, Gaspar; MARQUET I FERIGLE, Lluís. *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Barcelona, 1990.
- BASSEGODA I AMIGÓ, Bonaventura. *Santa Maria De La Mar, Monografia Historica-Artistica*, vol. I. Barcelona, 1927.
- BERNAUS I VIDAL, Magda. «Santa Maria del Pi». A: *L'art gòtic a Catalunya: Arquitectura*, (Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos), vol. II. Barcelona, 2003, p. 96-101.
- BOFARULL, Antoni. *Guía-Cicerone de Barcelona*. Barcelona, 1855.
- CANAL I ROQUET, Josep; CANAL, Eduard; NOLLA, Josep Maria; PALLÍ I BUXÓ, Lluís; SAGRERA I ARADILLA, Jordi. «La construcció de la muralla medieval del Mercadal en el darrer terç del segle XIV». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 49 (2008), p. 59-86.
- CORNET I MAS, Cayetano. *Guía completa del viajero en Barcelona*. Barcelona, 1866, p. 47-53.
- DURAN I SANPERE, Agustí. *Per a la història de l'art a Barcelona: glosses a documents dispersos*. Barcelona, 1960.
- ESPAÑOL BERTRÁN, Francesca. *El gòtic català*. Manresa, 2002.
- FELIU I MONTFORT, Gaspar. *Els primers llibres de la taula de canvi de Barcelona*, 2 vol. Barcelona, 2016.
- HERNANDO I DELGADO, Josep. «Pere Joan Matoses (1447/1452-1511). Mestre en arts, beneficiat a l'església de Santa Maria del Pi: de la tradició a l'humanisme». A: *Splendor pinensis. Santa Maria del Pi al segle XV*. Barcelona, 2019, p. 133-184.
- JARDÍ ANGUERA, Montserrat. *Mestres entalladors a Barcelona durant la segona meitat del segle XV i primer quart del segle XVI: de la tradició germànica a la producció local*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2006.
- LÓPEZ, Artur. «Consideracions sobre la construcció de l'església barcelonina de Santa Maria del Pi». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 5-6 (1984-1985), p. 211-224.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria. «El pintor Lluís Borrassà, su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras. II: apéndice documental». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. VIII (1950), p. 12-15.
- MARTÍN NICOLÁS, Vanesa. *Els misteris de Setmana Santa de l'Arxiconfraria de la Puríssima Sang de Barcelona (ss. XVI-XIX): anàlisi documental i material*. Universitat de Barcelona, 2013, p. 28-30.
- MAS, Joseph. *Inventari de la Sagristia de la Seu de Barcelona, pres en 1522: nota historica*. Barcelona, 1923.
- OLIVERA, Carme; REDONDO, Esther; LAMBERT, Jérôme; RIERA MELIS, Antoni; ROCA, Antoni. *Els terratrèmols dels segles XIV i XV a Catalunya*. Barcelona, 2006.
- PI I ARIMÓN, Andrés Avelino. *Barcelona Antigua y Moderna*, vol. I. Barcelona, 1854.
- PUJADES, Jeroni. *Crónica universal del Principado de Cataluña*, vol. VII. Barcelona, 1831.
- RIBAS VENTURA, José. *La Iglesia parroquial de Nuestra Señora de los Reyes (vulgo del Pino)*,

- declarada Basílica por su S. S. el Papa Pío XI en 1925*. Barcelona: Manuscrit inèdit, 1926, p.32-34.
- ROURA I GÜIBES, Gabriel. «Consulta i aprovació de la continuació de la catedral de Girona amb una nau única (1416-1417)». A: *L'art gòtic a Catalunya: Arquitectura, (Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos)*, vol. II. Barcelona, 2003, p. 312-315.
- ROVIRA I SOLÀ, Manuel (ed.). *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona: 1396-1440*, vol. III. Barcelona, 2008.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. *Humanisme i Renaixement*. Barcelona, 1990.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi. *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, vol. XI. Barcelona, 1993.
- SACASAS SEGURA, Jordi. «Origen i consolidació de la Comunitat parroquial de Santa Maria del Pi i el seu arxiu». A: *Splendor pinensis. Santa Maria del Pi al segle XV*. Barcelona, 2019, p. 59-96.
- VALERO MOLINA, Joan. «Sança Ximenis de Cabrera i la capella de santa Clara i santa Caterina de la catedral de Barcelona». *Locvs Amœnus*, núm. 8 (2006), p. 47-66.
- VALERO MOLINA, Joan. «L'escultura del segle XV a Santa Maria del Pi». A: *Splendor pinensis. Santa Maria del Pi al segle XV*. Barcelona, 2019, p. 313-334.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. *Saint Martin and the beggar: A Masterpiece by Jaume and Pere Serra*. Buenos Aires, 2019.
- VERGÉS, Tomàs. *Santa Maria del Pi i la seva història*. Barcelona, 1992.